

HARTEMELK

Erzsebet Baerveldt

© 2020 E. Baerveldt / Uitgeverij U2pi

Titel: Hartemelk

Auteur: Erzsebet Baerveldt

Vormgeving: Erzsebet Baerveldt

Coverbeeld: Autistic Vampire 1991, Erszebet Baerveldt

Uitgeverij U2pi BV, Den Haag, www.uitgeveriju2pi.nl

Druk: Jouwboekdrukkerij.nl

ISBN: 978-90-8759-936-2

NUR: 300

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Mijn werkkamer was in de voorbije jaren een doorrookt hol geworden en rondom was nergens meer een stuk muur te zien. Deze opeenhoping van geschiedenissen, artikelen, documentatiemateriaal, publicaties van collega's en vrienden begon me tamelijk prompt te benauwen. Het was alsof die daar al die jaren stil had gelegen en nu ontwaakte om zich op mij te storten. En zo was het niet alleen in mijn werkkamer.

Goed beschouwd had de woonkamer van mijn krappe flatje in Berlijn-Pankow meer dan twintig jaar als werkplek dienst gedaan. De ene slaapkamer was tot TV- en logeerkamer getransformeerd en de andere had meer weg van een opslagruimte; het weinige dat ik sliep moest ik tussen de verhuisdozen doen. De gordijnen opende ik er nooit.

Dit alles bleek nu het loon van mijn arbeid en tegelijkertijd was het zeker ook de afrekening van mijn leven.

Over niet al te lange tijd zou ik mijn negenenvijftigste verjaardag vieren, in besloten kring. Het zou de laatste verjaardag worden die ik er vieren zou, want zoals ik destijds het te duur geworden Friedrichshain verliet om in Pankow goedkoper te kunnen wonen, zo moest ik nu hier weg vanwege de te hoog opgelopen woonlasten. Ik zou verder weg geworpen worden van mijn Berlijn van toen, en ik moest mij uiteen gaan zetten met de opstapeling der dingen. Dit lot viel samen met het besef dat

ik het grootste deel van mijn arbeidzaam leven gehad had en dat ik mij onder andere moest gaan ontdoen van een enorm archief met schrijfsels.

Er was eigenlijk goed beschouwd geen beginnen aan om de woekering van spullen door te werken en een gerichte selectie te maken. Ik zou met het gros van het materiaal nooit meer iets gaan doen, want het besef dat er dingen voorbij waren was me al pijnlijk genoeg duidelijk geworden. Zo had in de afgelopen jaren bemerkt dat ik meer vrije tijd te besteden kreeg – ik werd als journalist beduidend minder benaderd – en van de kornuiten die me wel ‘s wat klussen hadden toegespeeld, doorgaans die oninteressante dingen waar zijzelf geen trek in hadden, waren de meesten inmiddels dood of met pensioen, wat in de praktijk op hetzelfde neerkwam, want ik zag of hoorde niets meer van hen. We hadden destijds met z’n allen hard aan het leven getrokken en zij had sommige van ons daar hard voor teruggeslagen en zou mij ook niet ontzien.

Wat het puinruimen betrof zou het er op neer komen dat ik per vierkante meter – of eigenlijk per kuub – de paperassen zou wegwerken en daar steekproefsgewijs stukken uit zou halen om überhaupt te zien wát het was, gevoelens van nostalgie en sentiment te triggeren en mogelijk nog wat concrete herinneringen op te halen aan, ik noem het maar, projecten die als een soort mijlpalen mijn leven hadden gemarkeerd.

Zo zou ik ook toevalligergewijs, of eigenlijk meer door het lot bestierd, stuiten op allerhande schrijfsels uit de periode 1996 tot 2006, waarin ik voor Erzsebet Baerveldt een paar artikelen had geschreven. Hoewel dat contact puur zakelijk was geweest, maar als zodanig niet lucratief, omdat ik voor de uren die ik erin had gestoken nooit iets van een honorarium had gevraagd – dat maakte de professionele kant van dit contact al twijfelachtig – kon je wel spreken van een voor-de-breuk en een na-de-breuk. Na die breuk heb ik in ieder geval haar wérk nog wel enige tijd gevolgd en zelfs in 2006 een kort stukje geleverd voor haar bijdrage aan het project Beeldspoor in de schouwburg van Rotterdam. (Was niet mijn grootvader een van de piloten geweest, die daar begin jaren veertig overheen gevlogen waren....)

De twee artikelen die na haar presentatie in het Bethaniën Kunstlerhaus tot stand waren gekomen schreef ik in aanvang als een en hetzelfde stuk waarvoor we, per fax en via een tussenpersoon corresponderend, twee varianten maakten, toegesneden op de verschillende locaties. De ene was de catalogus van de tentoonstelling Contemporary Art from the Netherlands in het van Abbe museum in Eindhoven begin 1998 en de andere was in het BE magazine van het Bethaniën, dat pas in mei 1998 uitkwam. Dat was zeer mosterd na de maaltijd waar het ging om Erzsebet's verblijf en werken in Berlijn, want tegen die tijd was zij reeds een jaar uit het atelier weg.

Te weten dat zij in ieder geval tot 2000 Berlijn nog regelmatig zou bezoeken, maar dat wij elkaar niet meer zagen maakte dat ik deste schrijnender voelde dat zich een breuk voltrokken had. Die breuk tussen ons was goed beschouwd aan mijzelf te danken geweest, en zoals het sumiere en indirecte contact erna was, bleef dat me steeds achtervolgen, waardoor ik het op den duur moest laten verwateren wilde ik er niet aan onderdoor gaan.

Zo leek het dood te bloeden, hoe ironisch!

Om de pijn ervan te verwerken of in ieder geval een plaats te geven overwoog ik een soort van langere tekst te schrijven, een soort novelle of roman om de geschiedenis als het ware van me af te schrijven, maar ik kampte dat aangaande met een writersblock, dat heel specifiek gerelateerd was aan alles wat haar betrof. Het leek alsof er een beschermend plasma omheen zat, een bijna tastbaar fenomeen dat leek te knetteren met spanning zodra ik er gevoelsmatig maar in de buurt kwam, als een entiteit die iedere toenadering verbood.

Behalve dat dit heel praktische euvel het schrijven bemlemmerde, begon ik ook bang te worden voor wat een eventuele publicatie over haar, en vooral de thematiek rondóm haar, teweeg had kunnen gaan brengen, omdat er in de actualiteiten her en der in Europa en in de VS zaken waren voorgevallen die ik een tamelijk griezelige verwantschap vond hebben met datgeen waarover Erzsebet destijds had gesproken. Niet dat ik meende dat zij verwickeld kon zijn in obscure zaken, want daarvoor

was zij te zeer een loner gebleken. Maar een collega, waarmee ze in een tentoonstelling had gezeten, was dat hoogst waarschijnlijk wél, al was daar de context uiteraard een wat andere. In ieder geval heeft die in de afgelopen jaren op een bepaalde manier de aandacht op zich weten te vestigen, die afbreuk deed aan diens kunstenaarschap, hetgeen voor mij illustreert dat een kunstenaar toch echt vast kan lopen in zaken, die bepaalde grenzen tarten.

Aanvankelijk stelde ik dus het plan iets over Erzsebet te publiceren alleen maar uit en bleef ik er slechts over malen, maar met de snelle opkomst van het Net bemerkte ik dat de kans op vreemde en ongewenste confrontaties voor Erzsebet zouden toenemen in een tijd dat haar carrière beslist geen negatieve publiciteit kon gebruiken.

Ik kon me daarom ook voorstellen dat Tony Thorne, die in 1999 voor zijn boek *Children of the Night* Erzsebet ook geïnterviewd had, haar bewust in het hoofdstuk *Femmes Fatales* plaatste, waar de nadruk werd gelegd op haar kunstenaarschap in plaats van op haar privéleven.

De jaren gingen voorbij en van een eventueel boek over haar kwam het niet.

Het gestaag uitbreiden van de invloed van het Net en socialmedia liet rondom Erzsebet een griezelige stilte gelden. Zijzelf was daar niet actief, zodat haar volgen meer en meer beperkt werd tot lezen over presentaties van specifieke werken, beschreven door anderen. Er bestond geen website van haar werk en tot 2006 liepen

alle contacten via een galerie in Amsterdam. Ook ik moest dus voor onze correspondentie van deze tussenpersoon gebruik maken, want ik had haar adres nooit gekregen.

Toen zij het contact met deze galerie begin 2007 verbrak vanwege een zakelijk conflict, waarover ik later eens zou horen, en Erzsebet rond diezelfde tijd een interesse in de Katholieke Kerk ontwikkelde, wat ik niet anders kon opvatte dan als een ontspoorde flirt, hield voor mij de allengs afzwakkende levensimpuls op. Ik verloor op dat moment, meer dan tien jaar geleden alweer, alle hoop.

Er begon zich stof op te hopen op de dossiers die ik van haar had aangelegd. Ander werk stapelde zich weer daar boverop. Al die tijd lag zij daar als begraven, haar identiteit verliezend te midden van de optastende puinzooi van mijn leven, als het ware stil wachtend in haar graf, totdat dan het lot zou beschikken....

Ruim 22 jaar waren verstreken sinds dat wondere jaar dat die Kleine aus Holland, zoals men haar hier in het ziekenhuis zou gaan noemen, mij niet alleen mijn Berlijn anders deed zien, maar mijn in-het-leven-staan een zeke-re genadeslag zou toebrengen.

Met de paperassen in mijn handen, zittend te midden van dozen vol zaken die er nooit meer uitgehaald zouden worden, steeg een onbeschrijflijke behoefte in mij op haar weer terug te vinden, hoewel de angst over wat al die jaren met ons zouden hebben gedaan even sterk was.

De gedachte aan haar was stuurloos en irriëel. Ik verlangde terug te keren in een tijd die hoe dan ook niet meer bestond, en tegelijkertijd zocht ik een ontzuivering van het spookbeeld dat zij geworden was.

Ik moest ontwaken uit deze droomtoestand en haar weer te zien zou me daarbij moeten helpen. Hoe zou deze geest mij anders gaan beheersen, als ik mij niet hoe dan ook met haar uiteen zou zetten, terwijl de voortslijpende ouderdom met tenslotte de aftakeling me uiteindelijk zouden dwingen herinneringen slechts passief te ondergaan. Dat was een kwellend toekomstbeeld!

De hele geschiedenis van destijds zou de revu moeten passeren eer ik me ervan zou kunnen bevrijden, maar misschien was dat vooruitzicht alleen maar een lokmiddel om mij haar nieuw leven te doen inblazen en haar te reanimeren met mijn aandacht.....

Eind mei 1996 bezocht ik de joure fix van het Kunstlerhaus Bethaniën in Berlijn, waar de jaarlijks nieuwe kunstenaars zich presenteerden aan elkaar en aan enkele genode gasten uit de Berlijnse kunstsceen. Ikzelf was tussen de mazen van het net binnen geglipt. Als schrijver was ik geïnteresseerd in de nieuwe lichting buitenlandse kunstenaars. Misschien kon ik voor een magazine met iets sensationeels op de proppen komen. Een van die kunstenaars was Erzsebet Baerveldt, die me nog voordat ik haar presentatie zag al opviel door haar junkie-achtige verschijning en haar nerveuze gedool te midden van het gezelschap in de clubruimte. Terwijl de anderen, waaronder ook ikzelf, zich bedienden van het meegebrachte etenswaar, daarbij rijkelijk alcohol consumeerden en de een na de andere sigaret wegpaften, hield Erzsebet het bij een glas transparante vloeistof (te veel om sterke drank te zijn) waaraan ze wel nipte, maar dat maar niet leeg raakte. Aan haar zonderlinge omzwerven kwam min of meer een einde toen een verlate bezoeker binnen kwam en zij met hem een gesprek begon alsof ze hem al kende. Erzsebet zou me later vertellen dat ze de Rus een jaar eerder in een droom had ontmoet; ze herkende hem toen hij daar zo in werkelijkheid binnenkwam en werd als door een magneet naar hem toe getrokken. Toen hij zich aan haar voorstelde was ze geschrokken, want ook zijn naam stemde overeen met die

uit de droom; Andrea, oftewel Andrei. Hij was kunstenaar.

Erzsebet's presentatie wakkerde mijn interesse in haar als persoon nog verder aan. Het verhaal dat ze hield in wat verlegen schoolengels kwam erg ongeloofwaardig over. Ze legde teveel nadruk op haar níet-identificeren met een historisch figuur dat toch nagenoeg in al haar werk voorkwam, ja, er zelfs overduidelijk de hoofdrol in bleek te spelen.

Zodra ze klaar was met haar praatje nam de nerveusiteit weer zichtbaar bezit van haar. De Rus was met een drietal anderen in gesprek geraakt en Erzsebet leek niet van plan haar contact met de een aan te wenden om ook met de anderen kennis te maken. Na een tijdje min of meer geïjsbeerd te hebben verliet zij de clubruimte, heel abrupt, als door een naald geprikt. Hoewel ze moeite gedaan leek te hebben om zowel haar aanwezigheid als haar vertrek zo onopvallend mogelijk te laten zijn, waren beiden een provocatie van het door drank, rook en gebral homogene gezelschap. Voordat de gezellige sfeer van die avond me van de voeten zou krijgen nam ik me voor later die week contact op te nemen met de coördinator van het Kunstlerhaus om meer over Erzsebet te weten te komen.

Die donderdagmiddag toog ik naar het Bethaniën.

“Waarom heeft u haar niet zelf aan gesproken,” vroeg de coördinator toen ik de reden van mijn bezoek had uitgelegd. “De sfeer was toch informeel genoeg om haar

even aan te schieten.” Ja, juist daarom had ik haar niet kunnen benaderen, om die informete sfeer, waaruit Erzsebet zich leek terug te trekken. De coördinator glimlachte. “Baerveldt is nog maar net uit het ziekenhuis ontslagen. Daarom was ze wat stil en timide”, verklaarde deze. Het beeld dat ik me van haar had gevormd, dat van de mysterieuze junkie, kreeg hierdoor een behoorlijke douw. “O”, zei ik.

“Ik zal Baerveldt wel vragen met u contact op te nemen. Ik zal haar uw kaartje geven.” Ze strekte haar hand al naar mij uit.

“Ik ben freelance auteur”, zei ik ten overvloede terwijl ik in mijn jaszak naar een kaartje grabbelde. “Het Bethaniën werkt toch niet met een vaste crew die de volledige pr doet”, vroeg ik. Een misverstand dreigde te ontstaan over mijn bedoeling, die me zelf eigenlijk pas hierdoor duidelijk werd. Althans de praktische bedoeling...

“Ik weet niet of Baerveldt al iemand op het oog heeft voor de foldertekst. Het is nog vroeg in het jaar. Ze is hier nog tot april volgend jaar.” Ze wapperde met mijn kaartje. “Ik denk wel dat ze blij is met wat ‘anschluss’ in Berlijn”, zei ze tot slot.

Binnen een week werd ik door Erzsebet gebeld.

Ze begon in het Duits, maar toen ik in het Engels antwoordde stapte ze daarop over. Het verliep allemaal een beetje stroefjes en daarom begon ik maar snel over die foldertekst, al verschoof ik het onderwerp al gauw naar

het willen schrijven van een tekst voor een van de wat meer underground blaadjes in Berlijn, waarmee ik haar wel meende te kunnen paaien.

Ik wilde een interview. Ik moest haar spreken. Mijn eigen gretigheid benauwde me.

Het was even stil aan de andere kant.

Vervolgens verontschuldigde Erzsebet zich voor haar wat aarzelende reactie.

“Heike vertelde me dat je ziek was”, begon ik maar om haar wat lucht te geven. “Dat is ook wat”, ging ik door, “ben je hier nauwelijks een maand of je belandt in het ziekenhuis. Zo leer je de stad wel goed kennen!” Aan de andere kant klonk even een instemmend lachje.

“Gaat het wel weer goed met je?” Ze antwoordde met een mwah-nog-niet-zo. Ik durfde niet verder te vragen en ik was een beetje telleurgesteld toen ze aan het eind van het gesprekje beloofde me in september terug te zullen bellen. Septémber?!

Na de zomer had de eerste ontmoeting plaats in haar woningateleir aan de Adalbertstrasse in Kreuzberg. Het was op dat moment nog te vroeg om te bevatten wat juist dit adres en deze plek te betekenen hadden, maar in de loop van het contact zou ieder detail in een magische, occulte context komen te staan.

Het was rond theetijd dat we hadden afgesproken. Toen ik aanbelde bleek ik twee hoven door te moeten alvorens ik bij de opgang van haar atelier was in een oud fabrieks-

pand, drie hoog. Het was een grote ruimte met in een hoek een keukenblok. Een andere hoek, eigenlijk direct naast de deur, was afgeschermd. Daar bleek de badkamer te zijn ingebouwd. Achter in de ruimte was nog een dubbele deur die toegang gaf tot een goederenlift.

Vanwege het tijdelijke karakter van haar verblijf waren eigen meubelen afwezig en er was sowieso nauwelijks meubilair. Wat er stond hoorde overduidelijk bij de inventaris en was behoorlijk afgeragd.

Het was een redelijk zonnige dag en de ramen aan beide zijden van het atelier maakten de sfeer er voor mij aangenaam. De twee nogal afgeleefde stoelen waarop we plaats zouden nemen stonden echter precies daar waar het minder licht was, een beetje achter de uitbouw maar dicht bij het keukenblok.

Ik had destijds Erzsebet ‘s avonds bij kunstlicht gezien en kon me vóór ons weerzien geen voorstelling maken hoe zij zo midden op de dag zou ogen in een haar meer vertrouwde omgeving. Toen zij de deur had geopend was het vooral voor mij een weerzien geweest, want ik besefte dat ik haar bij de joure fix had staan observeren en dat het maar zeer de vraag was of zij mij sowieso had opgemerkt in haar toestand. Dus de deur ging in aanvang op een hoofdbreedte kier open.

“Herr Buravio”, vroeg ze met wat schichtige ogen.

“O Please, say Maurice”, zei ik zo vriendelijk als ik kon.

Zij glimlachte beleefd terug en deed een stap schuin naar achter, de deur zo verder opentrekken.

In het voorbij gaan keek ik haar even aan, zij ontweek echter moedwillig mijn blik. Ik liep de ruimte in en deed mijn jas uit. Die over mijn arm slaande liep ik weer in haar richting. Het verbaasde me dat ze me geen hand gegeven had. Ze leek vreselijk verlegen.

Inmiddels was ze naar het keukenblok gegaan vanwaar ze me gebaarde op een stoel plaats te nemen. Ik keek naar de zitting of ik er geen vlekken van op mijn kleding zou krijgen.

“Verslonsde boel”, zei ze als in een vage verontschuldiging. Ze vroeg verder nieteens of ik wat te drinken wilde, maar kwam met een theepot en twee glazen aan. Er was geen tafeltje; alles moest op de vloer, die tamelijk zanderig was. Ik had mijn zolen al over de planken horen knarsen. “Hooft er een beetje bij, hè”, ging ze door en keek daarbij nadrukkelijk om zich heen.

Ze schonk ons de thee in, schoof een glas tot voor mijn voeten, waarbij ik even op een wat ongemakkelijke manier op haar neerkeek, en zette zich toen op de stoel ruim anderhalve meter van mij vandaan. Nadat ik mijn glas had opgepakt en me een beetje gemoedelijk in de stoel genesteld had keek ik haar aan.

“Hoe was je zomer hier”, begon ik. Zij ging daarop in door het over het klimaat te hebben. Oké, Berlijn ligt geografisch anders dan Arnhem, wat haar voorlaatste woonplaats bleek te zijn geweest, maar Berlijn is meer dan het wéér. Ik onderbrak haar, wat ze niet helemaal leek te begrijpen.

“Wat heb je hier gedaan behalve werken”, verduidelijkte ik in de hoop het gesprek een beetje los te krijgen. Erzsebet kroop verder achter in haar stoel. Het viel me op dat ze weinig kleur had, dus wellicht was ze vooral met haar werk bezig geweest en had ze veel binnen gezeten. Als ik op dat moment had geweten waarom zij zo mat zag had ik me opgelaten en ongerust gevoeld, met name ongerust over mijn veiligheid daarzo met haar. Maar ze maakte op mij toen met name een fragiele indruk alsof haar een griepje dwars zat en ik dacht , misschien heeft die arme meid nogsteeds last van een nasleep van haar ziekenhuiservaring, wat in zekere zin ook zo zou blijken te zijn, alleen dan héél anders dan ik me had kunnen voorstellen.

We bespraken het werk. Allereerst het nieuwe werk dat in het Bethaniën tentoongesteld zou worden, begin 1997. Het betrof een serie van drie familietaferelen, een soort kostuumstukken geschilderd in een vis-noch-vlees stijl, met in de hoofdrol gravin Bathory. De titel van de serie luidde The Portable Grave. De vooraf gemaakte compositorisch identieke tekeningen zouden als schimmige spiegelreflecties mede getoond worden, zodat de losse schilderijen en tekeningen min of meer ondergeschikt werden aan het concept achter de installatie, want dat was het uiteindelijk: een installatie. Daardoor kwam ze ook wel weg met de toch niet zo geweldige kwaliteit van de onderdelen. Het werden namelijk props.

Al met al was ik wel onder de indruk van de vele verschillende disciplines in haar werk, die Erzsebet aandroeg in de loop van het gesprek over het oeuvre, dat ze reeds in overigens nog niet zo'n lange tijd had opgebouwd. Echter meer nog dan overdonderd te worden door wat Erzsebet als met een gouden toverstafje aan uiteenlopende beelden wist op te roepen, was ik geïntrigeerd door het gedoe daar achter, want dat blééf mij pakken.

Destijds in haar presentatie waren er reeds veront- rustende afbeeldingen langs gekomen die met traditionele ideeën over kunst niet te bevatten waren. Zo heb ik in Berlijn heel wat gekke dingen gezien, maar dat iemand zich voor de camera in de polsen snijdt om zich vervolgens met het vrijgekomen bloed in te zepen kon ik niet plaatsen als kúnst. De kunstzinnig geregistreerde video van deze actie deed mij een andere context vermoeden. De video met de titel Phantomschmerz leek volgens eenzelfde recept te zijn ontstaan, al ging het hier niet om zelfverminking in de letterlijke zin, maar om een extreem hevige dronkenschap, die een vorm van acteren voortbracht die echt te benauwend was. De in kostuum op een stoel gezeten Erzsebet was dermate onder invloed en niet in staat zich overeind te houden, dat zij zich vooraf aan de muur had vastgeklonken. Vreselijk! Echt iets uit een andere wereld.

Een derde, fysiek niet zo slopende, maar voor mij als schrijver en Duitser wellicht de meest schokkende actie

was de dagboekverbranding, die resulteerde in de fotoserie Hitze Hetze. Het was bijna een soort heksenverbranding. Strikt genomen is in de foto's niet te zien dat het om dagboeken gaat, maar deze informatie wordt altijd wel vermeld bij het werk, als een soort externe bekrachtiging. Het ging om 33 dagboeken die tussen 1983 en 1993 waren ontstaan. De vroegste dus nog in haar tienertijd!

De foto's van Hitze Hetze zijn intrigerend en mysterieus en hebben soms iets van oorlogsverslaggeving, maar het is de bijkomende informatie die ze schokkend maakt. Dat Erzsebet geen moment aarzelt om die informatie toe te voegen geeft ook dat er een band blijft bestaan tussen kunstenaar en kunstwerk wanneer dit reeds voltooid de wereld wordt ingestuurd. Ze blijft de chaperonne van de foto's. Als je haar werk koopt moet je haar er eigenlijk bij nemen. Haar kunst lijkt, meer dan iets dat op zichzelf staat, een voertuig van de kunstenaar als persoon, hoewel ze hiermee toch zowel provocerend als zelfcritisch omgaat.

Ik denk dat dat ook deels is waarom er zo'n onaangename sfeer rond al haar werk hangt; zij kleeft aan al die dingen. Niet dat dit leidt tot enigermate van openheid van haar kant. Zij blijkt meer een onverwacht blok graniet dat zich achter het werk verscholen hield. Zo heb ik het tenminste ervaren vanaf dat ik kennis maakte met het werk bij die eerste presentatie.

In plaats van het te hebben over de voorhanden liggende foto's vroeg ik Erzsebet waarom ze dan toch in hemels naam die dagboeken verbrand had. Ze vertelde dat ze in die tijd in Amsterdam woonde – de verbranding vond plaats op het parkeerterrein naast de Rijks Academie – en, lot van veel studenten, steeds van het ene zolderkamertje naar het andere verhuizen moest. Ze maakte zich altijd zorgen om de veiligheid van juist haar dagboeken. Om die reden waren deze in een koffer gepakt en stonden op de vluchtroute klaar. Die koffer werd langzaam tot een obsessie, een krampachtig vasthouden aan het opgeschreven verleden – een mentale obstipatie zou je het bijna kunnen noemen. Als haar dagboeken zouden vergaan, zou er van haarzelf niets overblijven. Zo voelde het, verklaarde ze later.

Om uit de impasse te komen en het noodlot vóór te zijn besloot Erzsebet zelf de dagboeken in de fik te steken, maar niet zonder meer! Ze zou dat goed gaan registreren. Ze haalde er een collega bij om de foto's te maken. Het was eigenlijk voor het eerst dat ze assistentie zou inroepen, want tot dan was alles een éénmansactie geweest.

Erzsebet deed een soort van kostuum aan om een andere tijd en context te suggereren. Wat ze aan had leek ook een beetje op een toga en het verbranden had zo, meer dan een pure vernietiging, iets van een oordeel in zich, ja, de hele sfeer had iets weg van het Laatste Oordeel. Dat was wel bevreemdend, want het ging om een bepaalde